

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA INFLUENȚELOR ROMANE ASUPRA COSTUMULUI POPULAR ROMÂNESC*

Arcadie M. BODALE**

Abstract

Unanimously, the Romanian historians and ethnologists agree that the origins of the Romanian folk costume are Thracian/Dacian. But, until now, they have studied the Romanian folk costume strictly from the perspective of the belief that only the Romanians are descendants of the Thracians and Romans, without a comparative analysis of all the folk costumes from the former Thracian space and of the costumes of the people formed on the territory of the Roman Empire. Therefore, it has been overlooked that since the conquest of Dacia, the popular costume of the Daco-Romans and of the Romanians has been massively influenced by the Roman civil and military costume, such as the apron and the embroidery on the shoulders of the women blouses or the costume of the *Călușari* dancers. However, the Roman influence caused the popular port in a large part of the Thracian space (the provinces of Thrace, Moesia, Dacia and Illyricum) and acquired distinct features from the ethnographic areas specific to the free Dacians. It is also noticed that there are two other major ethnographic areas in the territory of the Dacians who remained outside the Roman Empire. Thus, in the northwest of the province of Dacia, a distinct ethnographic area was formed, which is characterized by the short shirt and wide skirts of the men, while the women's folk costume was strongly influenced by the folk costume of the Roman Empire. The defining features of the men's costume seem to have been influenced by the clothing of some Central European populations, especially from the Middle Ages. On the other hand, another major ethnographic area is extremely conservative, as it has preserved the archaic structure of the male and female costume of the Dacians as it is illustrated on Trajan's Column and the Adamelisi Monument. This distinct ethnographic area roughly corresponds to the mountain areas on both sides of the Eastern and Southern Carpathians, as well as the largest part of the territory of Moldavia, from Pokuttia to southern Bessarabia. At the same time, in all these ethnographic areas, including the south of Danube, a piece of popular port (a special pleated skirt) can be found sporadically (discontinuously on the Romanian territory) that can be attributed to the migration of the Slavs to this part of Europe.

Keywords: folk costume, Romanians, Thracians, Dacians, Roman Empire.

Cuvinte-cheie: costum popular, români, traci, daci, Imperiul Roman.

* Acest studiu a fost realizat în urma bursei de cercetare și formare postdoctorală „Vasile Pârvan” la Accademia di Romania in Roma (1 octombrie 2016 – 31 iulie 2017, 1 octombrie 2017 – 31 iulie 2018), finanțată de Ministerul Educației și Cercetării.

** Arhivele Naționale, Iași – România.

Cel dintâi istoric român care a remarcat asemănările dintre costumul dacilor reprezentați pe Columnă și portul național al românilor a fost Gheorghe Șincai¹, în timpul când și-a făcut studiile la Roma. Mai târziu, la începutul veacului trecut, N. Iorga relua problema originii tracice a costumului nostru popular, prilej cu care observa că acesta este întâlnit și în Asia Mică, căci o parte a tracilor s-a așezat aici, iar nici o năvălire barbară și nici o influență slavă, turanică sau grecească „n-a putut să-l înlăture”². Ulterior, și istoricul Vasile Pârvan a evidențiat originea tracică a unor elemente ale portului nostru național, precum ȋțarii lungi și ȋncrețȋi³.

Ȇn schimb, Al. Tzigara-Samurcaș considera că tradiția neȋnteruptă, „de multe ori milenară” a costumului popular românesc ȋși are originea în „modestele indicii de veșminte de pe figurinele de lut din epoca neolitică”, și explica această vechime uluitoare prin conservatorismul țărănimii, care, după părerea sa, se găsea la mijlocul veacului trecut încă „ȋntr-un stadiu foarte apropiat de vremurile preistorice”⁴. Totodată, acest autor mai socotea că basoreliefurile de pe Columna lui Traian și de pe Monumentul de la Adamclisi sunt fanteziste și, ca atare, nu pot constitui surse demne de ȋncredere pentru studierea ȋnceputurilor istoriei portului românesc, așa ȋncât „cea mai veche și mai autentică reprezentare a portului” românesc „ne-o dă Cronica pictată de la Viena”⁵.

Această ultimă ipoteză a fost ȋnsă combătută ferm, în marea majoritate a aspectelor semnalate, de către etnologul Florea Bobu Florescu⁶, care, folosind imaginile de pe metopele monumentului

¹ Hainele solilor daci trimiși la Roma, ce au fost sculptați pe Columnă, sunt „tocma cum este portul românilor celor ce lăcuiesc pre lângă Sibiu”. Gheorghe Șincai din Șinca, *Chronica românilor și a mai multor nēmuri, în cât au fost iale așa de amestecate cu românii, cât lucrurile, ȋntâmplările și faptele unora fără de ale altora nu se pot scrie pre ȋneles. Din mai multe mii de autori, în cursul de 34 de ani, culēse și după anii de la Nașterea Domnului I(ȋ)sus Hristos alcătuite*. Ediȋiunea a doua, Tomul I (Anii 84-1439), București, Tipografia Academiei Române, 1886, p. 7.

² N. Iorga, *Portul popular românesc. Lecție ȋnută la cursurile de vară*, în „Neamul Românesc”, București, an V (1912), nr. 31-32/19 august, p. 489-490.

³ Vasile Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, în „Academia Română. Memoriile Secȋiunii Istorice”, București, seria III, tom III (1926), mem. 2, p. 168.

⁴ Al. Tzigara-Samurcaș, *Vechimea portului țărănesc*, în „Revista Fundaȋiilor Regale”, București, an XII (1945), nr. 2 (februarie), p. 371.

⁵ *Ibidem*, p. 375-376.

⁶ Florea Bobu Florescu, *Interpretarea elementelor etnografice de pe monumentul de la Adamklissi (Tropaeum Trajani)*, în „Studii și Cercetări de Istoria Artei”, București, an II (1955), nr. 3-4, p. 29-80.

triumfal de la Tropaeum Traiani și de pe Columna lui Traian, a identificat similitudinile evidente dintre unele piese ale costumului dacic și cele din portul popular românesc, precum: cămașa bărbătească despicată, *ia* femeiască încrețită la gât, ȋțarii strânși pe picior și cei încreții, cioarecii, fota, sumanul, haina cu mâneci, haina cu crețuri (purată, deopotrivă, de bărbați și femei), acoperitoarea de umeri (*paenula*), cureaua, căciula, boneta, gluga (*sagum*), opincile, călțunii⁷. Totodată, cu acest prilej, etnograful amintit a mai observat că pe metopele de la Adamclisi costumul bărbătesc este reprezentat atât prin port de vară (adeseori reprezentat simplu, căci constă doar din cioareci, în vreme ce trunchiul corpului e dezbrăcat), cât și prin haine de anotimp răcoros (între care se numără sumanul), pe când portul femeiesc se compune din *ie*, fotă (fustă) și haină lungă cu crețuri⁸.

Ca atare, astăzi, noile studii referitoare la piesele de costum ale dacilor reprezentate pe Columna lui Traian și pe monumentul de la Adamclisi nu numai că nu mai contestă originea tracică a costumului popular românesc, ba chiar a ajuns o axiomă pentru toți istoricii și etnologii români contemporani⁹.

În aceste condiții, considerăm inutil orice demers științific care nu poate decât să reia argumentele predecesorilor cu privire la acest aspect. Totuși, socotim necesară publicarea unor imagini ale statuilor și basoreliefurilor de daci, sarmați și goți din Italia, indiferent dacă acestea se află în colecții publice sau private, deoarece pot oferi istoricilor și etnologilor noi surse de aprofundare a cercetărilor existente.

Spre exemplu, studiind statuile și basoreliefurile de daci păstrate în muzeele din Roma, Florența și Napoli, am remarcat faptul că toți captivii poartă, invariabil, cioareci (fig. 1) și opinci (fig. 2). Or, acest lucru ne face să credem că aceste piese de îmbrăcăminte, alături de *pileus*, erau apanajul nobililor/cavalerilor/războinicilor, probabil pentru că erau confecționate din materiale de calitate mai bună. O asemenea ipoteză pare a fi confirmată de faptul că Florea

⁷ *Ibidem*, p. 38, 51-79.

⁸ *Ibidem*, p. 51-54.

⁹ Cf. Hadrian Daicoviciu, *Dacii*, Chișinău, Editura Hyperion, 1991, p. 14-15; Emilia Pavel, *Confluente și sinteze cu privire la portul popular românesc de la est de Carpați*, în „Limba română. Revistă de știință și cultură”, Chișinău, an XII (2002), nr. 4-6 (82-84), p. 128; *Arta populară românească*, București, 1968, p. 282, *apud* Maria Borzan, Roxana-Maria Man, *Costumul femeiesc din ținuturile mureșene*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei”, vol. XII (2012), p. 8.

Bobu Florescu, studiind metopele monumentului de la Adamclisi, a observat că mai toți luptătorii daci sunt îmbrăcați în cioareci și mai rar în ițari, și erau, de regulă, desculți¹⁰. Dacă este firesc ca prizonierii să fi rămas desculți în vreme ce încercau să scape cu fuga după bătălia de la Tropaeum Traiani, prezența constantă a cioarecilor la majoritatea celor prinși pare să indice că dacii aveau o elită militară, recrutată din rândul *pileati*-lor geto-daci, care lupta mai ales călare. Cu ajutorul acestor războinici de elită, Decebal a încercat să întoarcă soarta războiului. De altfel, se cunoaște că Decebal a făcut atacul surpriză din iarna anului 101-102, cunoscut ca *diversiunea moesiană*, doar cu ajutorul cavaleriei. Acești purtători de cioareci sunt preponderenți și pe scenele de pe Columnă, chiar dacă numărul luptătorilor cu ițari este foarte numeros. De aici, tragem concluzia că, în fața atacului devastator asupra Daciei, pentru a-și salva regatul, Decebal a ridicat „oastea cea mare”.

Apoi, pentru a scăpa de constanta amenințare de la nord de Dunăre, prin lichidarea statului dac, este evident că romanii au capturat și au dus la Roma îndeosebi elita politică și militară a geto-dacilor care i-a opus rezistență și care îi amenința interesele la gurile Dunării. Ca atare, doar această elită militară a fost reprezentată în sculpturile și basoreliefurile din Forumul lui Traian, căci doar membrii ei erau cu adevărat importanți în epocă. Atunci, acești cavaleri daci erau cunoscuți oștenilor romani care i-au capturat și care, mai apoi, i-au făcut celebri, prin obișnuitele laude (îndeosebi la un pahar de vin), în ochii elitei și plebei Romei, mai ales că aceștia din urmă îi văzuseră pe cei prinși în timpul ceremoniilor triumfale organizate de Traian după cucerirea Daciei. Acest lucru explică de ce câțiva dintre acești prizonieri daci au ajuns atât de celebri la Roma, încât unora li s-au făcut mai multe busturi/statui, ce, probabil, se păstrau în vilele comandanților militari (care au luptat cu Decebal) și sunt conservate astăzi în diferite muzee din Italia.

Totodată, se mai observă că majoritatea statuilor de daci din Italia îi reprezintă pe aceștia fără *pileus*, în picioare, așezați în poziție umilă. Acest lucru pare să indice faptul că au fost învinși, supuși și deposezați de însemnele lor princiare/războinice. Legat de acest ultim aspect, deși Nicolae Iorga a remarcat că toți românii poartă o căciulă din piele de miel sau de oaie și a arătat că aceasta pare să-și aibă originea în *pileus*-ul

¹⁰ Florea Bobu Florescu, *op. cit.*, p. 53.

tracii¹¹, de curând, frecvența acestei piese de îmbrăcăminte a fost explicată, în mod eronat, doar prin profesia românilor din alte vremi¹².

În același timp, la statuile de daci din Italia se mai poate remarca și că poartă o cămașă mai lungă, ce ajunge până sub genunchi, întocmai ca și cămașa bărbătească din Muntenia, Oltenia și o parte a Banatului de astăzi. În aceste condiții, se ridică întrebarea dacă nu cumva în aceste statui au fost reprezentați doar dacii cu care romanii s-au confruntat pentru prima dată și pe care i-au luat prizonieri încă de la începutul războaielor împăratului Traian cu regele Decebal. Dacă o asemenea ipoteză se verifică, atunci, la Roma, avem doar statuile elitei politice și militare provenită din sudul regatului lui Decebal, adică din Banat, Oltenia și Muntenia, regiuni care au fost înglobate în Imperiul Roman încă de la sfârșitul primului război daco-roman (102). De fapt, capturându-i pe conducătorii militari din partea meridională și centrală a regatului dac, Roma a putut pacifica întreaga regiune ocupată. În schimb, după sinuciderea lui Decebal, armatele romane n-au mai continuat operațiunile militare și la răsărit de Carpați, așa încât tribul costobocilor și cel al carpilor și-au salvat elita politică, militară și socială, ceea ce le-a permis să continue lupta cu Imperiul Roman până în vremea împăratului Teodosie I¹³. Abia din secolul al V-lea, carpii nu mai sunt amintiți de izvoare, dând impresia că au dispărut din istorie. În realitate, ei au continuat să trăiască pe pământurile strămoșești, însă s-au creștinat și s-au romanizat, așa încât, urmând învățătura lui Hristos, au renunțat la viața războinică a strămoșilor lor, supunându-se neamurilor turanice care au dominat acest spațiu timp de aproape un mileniu.

În studiul său, Florea Bobu Florescu mai demonstrează că dacii reprezentați pe metopele monumentului de la Adamclisi poartă cioareci, ȋtari strâmți, lipiți de pulpă și ȋtari încrețiți („cu crețuri transversale” și „cu crețuri dispuse oblic”), precum și „ȋtari cu crețurile stilizate în forma moletierelor”¹⁴. În privința ȋtarilor „cu crețuri dispuse oblic” (fig. 3), etnograful considera că aceștia au fost reprezentați așa doar ca urmare a

¹¹ *Pileul* dacic este asemănător cu boneta frigilor de origine tracă, pe care au preluat-o în anumite împrejurări și grecii cu anumite forme variate (N. Iorga, *op. cit.*, p. 489).

¹² „Căciula de oaie este specifică românilor, vechi și statornici crescători de oi”. Eva Giosanu, *Despre acoperirea capului. Câteva observații*, în „Ghidul iubitorilor de folclor”, nr. 7 (2017), Consiliul Județean Suceava, Centrul Cultural Bucovina, Centrul pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale, Suceava, Editura Lidana, 2017, p. 215.

¹³ Constantin C. Petolescu, *Dacia. Un mileniu de istorie*, București, Editura Academiei Române, 2010, p. 295 și 305.

¹⁴ Florea Bobu Florescu, *op. cit.*, p. 64-69.

unei maniere de simplificare sculpturală¹⁵. Din fericire, grație frescei *Batjocorirea lui Hristos* de la Mănăstirea Humor¹⁶, observăm că astfel de ȋtari s-au păstrat în spațiul moldav cel puțin până la începutul secolului al XVI-lea, însă ei nu constituie un „tip” distinct de ȋtari, ci o formă de nădragi mai largi (așa cum sunt și cioarecii dacilor), care erau legați oblic, cu sfoară, de picior (fig. 4). Apoi, în scenele referitoare la *Viața Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava*, care au fost pictate la Mănăstirea Voroneț și tătării au nădragii legați sub genunchi (fig. 5), într-un mod asemănător, însă nu identic, cu „crețurile dispuse oblic” la cei doi dansatori ilustrați în fresca de la Humor. Astfel, tătării au doar două legături simetrice pe fiecare picior, mereu sub genunchi și dispuse oarecum oblic. În schimb, dansatorii de la Humor au câte patru legături oblice, simetrice, pe fiecare picior. Plecând de la aceste detalii și de la faptul că tătării erau călăreți neîntrețuți, credem că acest „tip” de ȋtari nu este altceva decât o formă de a lipi nădragii de pulpa călărețului, pentru a-i crește viteza de deplasare. De fapt, doar ca urmare a unei legături, se poate observa conturul clar arcuit „al creților stofei” reprezentați pe metope¹⁷, dar și în frescele amintite.

În plus, doar faptul că romanii au capturat „cavalerii” lui Decebal care au participat la *diversiunea moesiană* din iarna anului 101-102 explică de ce aceștia poartă ȋtării „cu crețuri dispuse oblic”¹⁸, căci toți sunt luptătorii și prizonierii care au participat la sângeroasa confruntare unde a fost ridicat ulterior monumentul Tropaeum Traiani.

În același timp, credem că o nouă pistă de cercetare o poate constitui analiza comparativă a tuturor costumelor populare din fostul spațiu tracic, dar și cel al popoarelor formate pe teritoriul Imperiului Roman. Astfel, s-ar putea observa, spre exemplu, că cel dintâi element roman care a pătruns în costumul popular geto-dac îl constituie șorțul atașat de ia femeiască, pentru a o feri de murdărire sau deteriorare. Nu este exclus, totuși, ca acest șorț purtat de femeile plebei romane să fie o moștenire din portul etruscilor¹⁹. Oricum, acest șorț se poate observa nu numai la costumul popular din România²⁰ (v. și fig. 13), dar și la cel din

¹⁵ *Ibidem*, p. 65.

¹⁶ *Suceava Sacră* (album), Suceava, Editura Karl A. Romstorfer, 2013, p. 49.

¹⁷ Florea Bobu Florescu, *op. cit.*, p. 65.

¹⁸ *Ibidem*, p. 65.

¹⁹ Cf. Alessandro Naso, *La pittura etrusca. Guida breve*, Roma, «L'Erma» di Bretschneider, 2005, p. 69, fig. 46.

²⁰ Elena Secoșan, Paul Petrescu, *Portul popular de sărbătoare din România*, Sibiu, Editura Meridiane, 1984, p. 37 și planșele.

Croația (fig. 23), Albania (fig. 21), Kosovo (fig. 22), Serbia²¹, Bulgaria (fig. 14-15), Turcia (fig. 16-18) și chiar la portul femeiesc din îndepărtata Spanie²². În spațiul tracic din nordul Dunării, el a fost pus peste ia tracică. În schimb, aproape toate femeile de la sud de acest fluviu, probabil în timpul stăpânirii otomane, au început să-și pună o rochie peste poale. Cu toate acestea, ele nu au renunțat niciodată la frumosul șorț pe care învățau de mici să-l țasă în război, așa încât întotdeauna, peste această rochie/sucnă, au continuat să pună *pestelca* strămoșească până în zilele noastre. Faptul că în sudul Dunării și în unele regiuni ale României se poartă în partea din față a costumului popular femeiesc doar șorțul țesut, arată vechimea mai mare a acestei piese de port popular în raport cu piesa similară din spate, căci – din aceleași rațiuni pentru care a apărut necesitatea șorțului – femeile din zonele etnografice care purtau șorț, și n-au adoptat sucna pentru protecția poalelor, și-au pus un șorț și în partea din spate, pe care-l numesc *zadie* sau *catrință*.

Plecând de la această observație, dacă cercetăm mai departe și înlăturăm elementele orientale de port din costumele populare din Croația, Albania, Kosovo, Serbia, Bulgaria și chiar din Turcia adoptate în vremea stăpânirii otomane (precum rochia amintită, laibăru, podoabele prinse în jurul feței și vâlul de la costumul de mireasă), se poate constata, cu ușurință, cum costumul popular din sudul Dunării este asemănător cu cel din Muntenia și Oltenia. Or, acest lucru dovedește, cât se poate de clar, că purtătoarele lor nu sunt altceva decât urmașele slavizate sau turcizate ale vechilor triburi tracice romanizate. Că este așa o demonstrează și faptul că tocmai în tot acest spațiu, în care se folosește șorțul țesut la costumul popular femeiesc, întâlnim și căciula confecționată din piele de oaie ca piesă definitorie pentru costumul popular bărbătesc.

²¹ Cf. Emanoil Bucuța, *Români dintre Vidin și Timoc. Cu un adaus de documente, folklor, glosar, fotografii, hărți*, Extras din „Cugetul românesc” cu întregiri, s.l., Tipografia „Cartea Românească”, 1923, foto pe planșele finale; Ionelia Toarcă, *Comunitatea românească din Estul Serbiei. Studiu geografic*, București, Editura Semne, 2012, p. 230, fig. 96 și p. 231, fig. 97; Ioan Godea, *Români din Voivodina (Serbia). Însemnări etnologice privind habitatul și populația*, București, Editura Etnologică, 2013, p. 27.

²² Cf. ilustrația de pe coperta lucrării George Lakoff, Mark Johnson, *Metáforas de la vida cotidiana*, Traducción de Carmen Gonzáles Marín, 6-a Edición, Madrid, Ediciones Cátedra, 2004.

Totodată, între aceste influențe romane asupra costumului tracic, se numără, fără îndoială, și altița. Având și ea o obârșie etruscă, după cum reiese din mai multe fresce²³ – între care se remarcă cele descoperite în orașul Tarquinia, în mormântul lui Scudi (realizată pe la 350-325 a.Chr.)²⁴ și în mormântul lui François (datată între 300 și 320 a.Chr.)²⁵ – altița a fost preluată atât de romani²⁶, cât și de celelalte populații italice²⁷. De altfel, la Roma, broderii asemănătoare cu cele de pe tunicile etrusce se făceau pe fâșia aurită de pe toga de purpură a generalilor victorioși și/sau pe fâșia de purpură care era tivită pe toga albă a înalților magistrați și a unor sacerdoți. Ca atare, în timpul Republicii și a Principatului, altița a devenit extrem de frecventă în tot cuprinsul Imperiului, atât pe tunicile bărbătești (fig. 9-10), cât și pe cele femeiești (fig. 8)²⁸, după cum o dovedesc frescele și mozaicurile descoperite la Roma²⁹, Piazza Armerina (Sicilia)³⁰, Silistra (Bulgaria)³¹ și Gargaresh, lângă Tripoli (Libia)³². Această modă din Imperiul Roman este confirmată de însăși originea latinească a termenului păstrat atât de bine în limba română³³.

Ulterior, în secolele V și VI, altița romană a rămas neschimbată și pe tunicile din Imperiul Bizantin, după cum o

²³ Cf. Alessandro Naso, *op. cit.*, p. 39, fig. 22, p. 40, fig. 23, p. 41, fig. 24.

²⁴ *Ibidem*, p. 53, fig. 32.

²⁵ *Ibidem*, p. 50, fig. 30 și p. 62, fig. 40; Ida Baldassarre, Angela Pontrandolfo, Agnes Rouveret, Monica Salvadori, *Pittura Romana. Dall'ellenismo al tardo-antico*, Federico Motta Editore, 24 Ore Cultura, 2002, p. 36.

²⁶ Ida Baldassarre, Angela Pontrandolfo, Agnes Rouveret, Monica Salvadori, *op. cit.*, p. 124, 171, 362, 363, 373, și 44.

²⁷ *Ibidem*, p. 41 și 44.

²⁸ Alexandra Croom, *Roman Clothing and Fashion*, ediție electronică, Stroud (Gloucestershire), Amberley Publishing, 2012, fig. 3 (2).

²⁹ Ida Baldassarre, Angela Pontrandolfo, Agnes Rouveret, Monica Salvadori, *op. cit.*, p. 363 (pentru datare, v. p. 359 și p. 360) și p. 171; (pentru datare, v. p. 166 și p. 172).

³⁰ Alexandra Croom, *op. cit.*, fig. 14 (4).

³¹ *Ibidem*, fig. 14 (2) și fig. 38 (1 și 2).

³² *Ibidem*, fig. 6 (2).

³³ „altiță (altițe), s. f. – Broderie pe partea superioară a mânecii la ie sau cămașă. Lat. *altitia*, de unde it. *altezza*. Se explică prin poziția relativă a broderiei; partea inferioară a mânecii, când este brodată, nu se poate numi astfel. După Cihac, Hasdeu și DAR, din sb. *latica* „margine de rochie” (de unde, în Ban., var. *lătiță*); este posibil însă ca cuvântul sb. să provină din rom. Este dubletul lui alteță”. Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic român*, Universidad de la Laguna, Tenerife, 1958-1966, disponibil on-line la adresa: <https://dexonline.ro/definitie-der/alti%C8%9B%C4%83>, accesat la data de 10.X.2022.

dovedesc tunica găsită în Panopolis (Akhmim, Egipt)³⁴ (fig. 11) și altița femeii reprezentată pe mozaicul descoperit la Tabarka (Tunisia)³⁵. Semnificativ este și faptul că modelul broderiilor care decorează, în violet și alb, alte două tunici din secolul al IV-lea și, respectiv, din veacul al V-lea (care au fost descoperite în Egipt și se păstrează astăzi, fragmentar, la California Academy of Sciences)³⁶, dar și aspectul general al ornamentelor tunicii din secolul al V-lea descoperite tot în Egipt (fig. 11), seamănă izbitor cu modelele și locul pe care sunt cusute și astăzi broderiile pe iile și cămășile populare românești. De altfel, un alt exemplar dintr-o astfel de tunică provenită din Egipt, care se păstrează la Muzeul din Viena și care era împodobită cu altițe bogat ornamentate și broderii ce curg de-a lungul pieptului, îl făceau pe Al. Tzigara-Samurçaș să creadă că iile românești sunt înrudite cu tunica sau cămașa coptilor³⁷.

Deși se crede că termenul *altiță* a intrat în limba română din italiană, în secolul al XIX-lea³⁸, în realitate el este cu mult mai vechi, provenind din vremea romanizării. Apoi, cuvântul latinesc *altitia* nu avea cum supraviețui în limba română până în secolul al XIX-lea dacă nu ar fi ilustrat o realitate concretă, intens și uniform folosită în tot spațiul românesc, ceea ce duce la concluzia că această porțiune de ornament a fost nelipsită din portul popular al strămoșilor noștri chiar și în *Mileniul Întunecat*. Abia de la începutul secolului al XVI-lea, acest ornament este ilustrat în tablourile votive din Moldova (fig. 12), Muntenia și Oltenia. Astfel, oricine poate constata că marile boieroaice – precum: Iuliana, soția lui Luca Arbore; Calea, sora lui Matei Basarab sau Alexandra, soția jupanului Tudoran vel agă – și chiar doamna Elina a lui Matei Basarab s-au îngrijit ca să fie pictate pe pereții bisericilor ctitorite de familiile lor în frumoasele lor ii strămoșești. De altfel, nu de puține ori, zugravii acestor tablouri au lăsat descheiate scumpele caftane de doamne și de boieroaice, pentru ca toată lumea care urma să vină la

³⁴ *Guide to Byzantine Art*, edited by Evan Freeman, Anne L. McClanan, s.l., s.n., 2021, p. XVI (disponibil on-line la adresa: <https://www.printme1.com/pdf/374a0e737/9-2-print-Smarthistory-Guide-to-Byzantine-Art.pdf>, accesat la data de 19.X.2022).

³⁵ Alexandra Croom, *op. cit.*, fig. 2.

³⁶ *Ibidem*, fig. 36 (1 și 2).

³⁷ Al. Tzigara-Samurçaș, *op. cit.*, p. 376.

³⁸ Alexandru Ciorănescu, *loc. cit.*

acea biserică să poată admira iscusința cu care mâinile lor își înfrumusețau iile. În ceea ce privește izvoarele scrise, abia de la mijlocul secolului al XVIII-lea călătorii străini au consemnat și informații privitoare la cusăturile de pe iile românești³⁹.

Totuși, cea mai semnificativă influență romană asupra costumului și obiceiurilor tracice îl constituie jocul *Călușului*. De fapt, încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, acestui dans ritualic i s-a atribuit o origine romană⁴⁰, însă această ipoteză fost contestată la un

³⁹ În jurnalul său de campanie, pe anii 1710-1714, ofițerul german Erasmus Heinrich Schneider von Weismantel, arăta că femeile din Moldova „La gât poartă mărgean roșu și de tot felul, iar în urechi poartă niște cercei mari. Pe trup au o cămașă subțire cusută pe o lățime de un deget și mai bine cu fel de fel de mătăsuri și cu aur și argint în patru dungii (subl.n.), în față și în spate, de sus și până jos la tivul care ajunge până la picioare”. *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 356-357.

Apoi, în 1769, Johann Friedel arăta că „Portul femeilor [din Banat] este cel mai firesc sănătos pe care ni-l putem închipui. O cămașe albă care ajunge până la glezne, cu mâneci scurte și deschise, cusută cu lână colorată pe o lățime de aproape două palme, adeseori tivite cu horbote împletite de mâna lor și care sunt tot atât de late (subl.n.)”. *Ibidem*, vol. X, partea I-a, îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (redactor responsabil), București, Editura Academiei Române, 2000, p. 34.

De asemenea, în *Călătoria prin Banat și Transilvania*, din 1794, contele Johann von Hofmannsegg consemnează că în Almaș (Banat): „Toate cămășile lor [femeilor] sunt multicolore, de cele mai multe ori cusute și lucrate cu roșu și cu albastru (subl.n.); ele vopsesc totul frumos și trainic cu coajă de copac și cu buruieni”. *Ibidem*, vol. X, partea a II-a, îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Academiei Române, 2001, p. 1194.

În sfârșit, cu ocazia călătoriilor sale în spațiul românesc, în toamna lui 1845, iarna și vara anului 1846, Hippolyte Félix Desprez, descriind Țara Românească, arăta: „Femeile purtau o cămașă albă, lungă, cu o fustă, brodată cu roșu și albastru, deschisă cu totul pe părți de la cingătoare, iar capul îl aveau învelit într-o năframă albă, care le flutura pe umeri”. *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. IV (1841-1846), întocmit de Daniela Bușă (coord. vol.), București, Editura Academiei Române, 2007, p. 660.

⁴⁰ „Călușariu s. m. *salius, sallor*, june adornatu, între altele și cu clopoțeli la peciore, care în dzilele Rosalielor saltă cu mai mulți asemini sie unu saltu, care pare una reminescentia a saltului vechilor *salii* sau a celui din tempulu lui Romulu(s), candu se răpiră sabinele, *Saltus equestris*”. A. T. Laurianu și I. C. Massimu, *Dicționarul limbei române, după însărcinarea dată de Societatea Academică Română*, București, Noua Typographia a Laboratorilor Românoi, tomu I (A-H), 1873, p. 342, sub voce: *callusiaru*. În acest sens, v. și: Elena Niculiță-Voronca, *Studii în folclor*, vol. II, Cernăuți, Tipografia „Gutenberg”, 1912-1913, p. 62-69.

moment dat⁴¹. Cu toate acestea, originea latină a călușarilor a rămas cea mai populară în rândul cercetătorilor, așa încât, până în prezent, există patru ipoteze distincte legate de începuturile acestui obicei⁴². În același timp, alți etnologi români au susținut obârșia tracică sau originea greacă a obiceiului, au presupus că este o moștenire indo-europeană sau l-au considerat chiar o reminiscență din comuna primitivă⁴³. De altfel, Romulus Vulcănescu considera că jocul călușarilor este o relicvă a unui cult solar celtic, care s-a suprapus peste un cult solar dacic⁴⁴. Faptul că jocul călușului este atestat de către Dimitrie Cantemir în Moldova⁴⁵ nu exclude obârșia romană a acestui dans, căci Imperiul Roman a stăpânit de-a lungul timpului zone mai mult sau mai puțin întinse din sudul Moldovei și al Basarabiei.

Cu toate acestea, pentru analizarea obârșiei acestui joc, este surprinzător faptul că, după știința noastră, nici un cercetător român n-a remarcat asemănarea costumului călușarilor din Oltenia cu cel al ofițerilor romani, deși acest lucru este mai mult decât evident. Astfel, cea mai semnificativă asemănare în această privință o constituie faptul că peste cămașă, pe umeri, se pun cruciș două cingători sau o cârpă împodobită cu flori⁴⁶ și că, de brâuul călușarilor, sunt atârinate mai multe bete. Or, toate aceste piese ale costumului călușarilor seamănă foarte mult cu curelele de piele care făceau parte din uniforme de ofițerilor romani (fig. 6 și 7).

⁴¹ Astfel, Theodor Speranță credea că jocul călușului este de obârșie slavă, căci însuși termenul de *căluș* ar fi slav și explica existența mutului din jocul călușarilor de călușul care se pune în gura cuiva pentru a-l împiedica să vorbească. Th. D. Speranță, *Asupra jocului de călușeri*, în „Noua Revistă Română pentru politică, literatură, știință și artă”, vol. I (1900), nr. 11 (1 iunie), p. 504.

⁴² Romulus Vulcănescu, *Mitologie română*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1987, p. 377; Romul Vuia, *Originea jocului de călușari*, în „Dacoromania. Buletinul Muzeului Limbei Romane”, an II (1921-1922), Cluj, 1922, p. 222-223, 226-227.

⁴³ Romulus Vulcănescu, *op. cit.*, p. 375-377.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 378-379.

⁴⁵ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei* (Cantemirii, Demetrii, Moldaviae Principis, *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae*, ad fidem codicum duorum in Bibliotheca Academiae Mosquitanae Scientiarum Servatorum, post Alexandrum Papiu-Ilarian iterum edita). Traducere după originalul latin de Gh. Guțu. Introducere de Maria Holban. Comentariu istoric de N. Stoicescu. Studiu cartografic de Vintilă Mihăilescu. Indice Ioana Constantinescu. Cu o notă asupra ediției de D. M. Pippidi, București, Editura Academiei, 1973, p. 315.

⁴⁶ Romul Vuia, *op. cit.*, p. 216.

Însă cel mai elocvent izvor în această problemă îl constituie o piatră funerară din secolul I d. Hr., care îl prezintă pe centurionul Marcus Favonius Facilis din Colchester (fig. 6) în platoșă și ținând bastonul de viță (*vitis*). Potrivit rangului de centurion în Legiunea a XX, Facilis poartă sabia (*gladius*) lui în stânga⁴⁷. Totodată, pe această piatră funerară se observă cele două curele, așezate cruciș, chiar dacă nu simetric, care susțin, pe cele două șolduri, tecile pentru sabie și, respectiv, pentru pumnal, precum și fâșiile de piele de la poalele platoșei, ce aveau rolul de a proteja trupul soldatului de armura pe care o purta. Având în vedere că, altădată, călușarii din întreg spațiul românesc purtau în mâini o sabie de lemn („goală”), înlocuită mai apoi cu o bătă, este evident că acest obicei vine dintr-o epocă în care dansul ritualic era practicat de niște războinici⁴⁸. Apoi, doar centurionii aveau dreptul de a avea și a fi reprezentați cu un baston de viță (*vitis*), care era atât o marcă a rangului lor, dar și un mijloc de aplicare a pedepselor pentru subordonați⁴⁹. De asemenea, s-a observat că, în multe locuri, călușarii poartă pinteni⁵⁰, iar acest lucru a fost explicat ca o reminiscență a unui obicei la care participanții călăreau⁵¹. În plus, chiar primul călușar avea în mâini un chip de cal sculptat și pus într-un mâner⁵². Or, cum hainele călușarilor din Oltenia ilustrează aproape perfect o forma stilizată a costumului ofițerilor din armata romană și nu pe cele ale legionarilor de rând, se explică de ce aceștia aveau pinteni, căci doar ofițerii acestor trupe se deplasau călare. În aceste condiții, chiar și faptul că avem de-a face cu un dans de războinici ne face să credem că jocul călușarilor este într-adevăr o reminiscență a dansului ritualic executat pe Quirinal de cei 12 *sali*, preoții zeului Marte și ai eroului Hercule, în timpul idelor lui aprilie sau mai⁵³, căci acești sacerdoți ai zeului războiului nu puteau fi decât ofițeri.

Așadar, chiar dacă Nicolae Iorga socotea că „în costumele noastre nu e nimic roman” căci „chiar romanii (...) când au săpat Columna lui Traian

⁴⁷ Adrian Goldsworthy, *The Complete Roman Army*, London, Thames and Hudson, 2003, p. 71.

⁴⁸ Romul Vuia, *op. cit.*, p. 216 și 230.

⁴⁹ Adrian Goldsworthy, *op. cit.*, p. 71.

⁵⁰ Romul Vuia, *op. cit.*, p. 216 și p. 240.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*, p. 217.

⁵³ Romulus Vulcănescu, *op. cit.*, p. 377.

au făcut o deosebire foarte notabilă între costumul roman și costumul dac⁵⁴, din exemplele pe care le-am analizat mai sus se poate constata, cu ușurință, că cele dintâi influențe asupra costumului tracic s-au produs la scurtă vreme după cucerirea romană.

În același timp, această influență romană asupra portului tracilor a fost atât de puternică încât a modelat decisiv ariile etnografice românești actuale. De altfel, dacă zonele și subzonele etnografice ale țării sunt extrem de bine cunoscute, o problemă mai puțin analizată de cercetători o constituie chiar stabilirea marilor regiuni etnografice românești.

După știința noastră, doar Nicolae Iorga a încercat să stabilească aceste arii etnografice, însă socotea că apariția lor ar fi consecința obârșiilor etnice ale strămoșilor locuitorilor acestor regiuni și nu contactul oamenilor cu diferite stăpâniri și influențe. Astfel, observând o serie de diferențe majore ale costumului de la o regiune la alta, marele istoric încerca să le explice prin presupunerea că fiecare zonă are un amestec etnic unic, căci într-o parte poate fi mai mult sânge tracic decât roman, în vreme ce în alte părți ar exista mai mult sânge slav, chiar dacă admitea că suntem un popor unitar. Totodată, punea existența acestor diferențe ale costumului popular românesc din diferite regiuni ale țării și pe seama experiențelor și nevoile oamenilor, care sunt specifice fiecărui ținut în parte, căci lumina, atmosfera și mediul ambiant sunt diferite de la o zonă la alta⁵⁵.

În consecință, ilustrul nostru savant identifica cinci regiuni etnografice majore în ceea ce privește costumul popular.

Astfel, mai întâi, el considera că din aria etnografică a Moldovei a mai rămas doar zona de munte, până la Siret, din Bucovina până în Vrancea. Aceasta s-ar fi caracterizat, la femei, printr-o maramă așezată pe concieri înconjurată de cărpe (și nu pe părul natural), formând o diademă; pieptarul ar fi doar un cojocel pentru vreme de iarnă, iar peste cămașă se pune o singură fotă sau un singur vâlnic. Bărbații ar întrebuița căciula înaltă sau pălăria cu margini mari, cojocul bogat înflorat, adesea și foarte lung; brâul lor nu ar fi de stofă ca în Peninsula Balcanică, ci din piele, bătut cu ținte, ca o armă de apărare; țării bernevicii sunt strânși pe picior; se folosesc mult mai mult marginile în cusături decât în celelalte ținuturi, iar fluturi, punctele metalice pentru cusături, se întrebuițează doar aici⁵⁶.

⁵⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 488.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 491-492.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 492.

A doua regiune majoră a portului popular românesc o plasa pe teritoriul fostei Țări Românești, din județul Râmnicu Sărat până la Olt și chiar dincolo de Olt, unde piesele costumului național sunt mai mici, mai ușoare. Astfel, pălăriuțele sătenilor nu mai au borurile mari, în vreme ce în podoabele costumului bărbatului se observă tendința de a face mai sprintene lucrurile, iar femeile țin mai mult la culoarea costumului, în care stăpânește albastru și roșu, decât la formele pure, originale.

Zona Mehedinți ar fi cea de-a treia regiune majoră, pe care, prin portul din Banat, o lega de portul sârbesc și considera că se caracterizează prin fuste încrețite, iar în Banat prin opreg, ale cărui fire roșii dese, răzlețe se desfac dintr-o bată țesută greu cu culori ochioase și cu aur. Întrebuințarea acestui aur într-o măsură mai mare și în restul consumului e un element vădit oriental nou⁵⁷.

Apoi, portul păstoresc din interiorul Ardealului și din părțile Maramureșului, deși a primit diferite influențe, îl recunoștea după culoarea îmbrăcămintei, după forma ei, după iubirea pentru mantaua de aba cu șnururi negre, pentru acoperământul de cap, particular, care e căciula evazată a mocanului, căciula mare și stăpânitoare a stăpânului de turme⁵⁸.

În sfârșit, ultima arie etnografică o plasa în Dolj, Romanați, Vlașca și Ilfov, unde s-ar da lupta dintre costumul de munte și cel determinat de viața agricolă din regiunea Dunării, de marele călduri ce sunt aici, de nevoia unui veșmânt mai lesnicios. Astfel, fiindcă doar aici femeile au fost lucrătoare la pământ (sic!), ca ajutoare ale bărbaților lor pe moșiile boierești, toată munca migăloasă care dă adevărata frumusețe a costumului, a devenit imposibilă⁵⁹. Astfel, costumul s-a redus la elementele sale cele mai simple. În ceea ce privește pe bărbați, aceștia purtau haine largi, ca urmare a greii ocupații plugărești⁶⁰.

După cum se poate observa, respingând din start orice influență romană asupra costumului tracic⁶¹ și folosindu-se, în stabilirea acestor arii, doar de trăsăturile minore ale costumului nostru popular (specifice zonelor și subzonelor etnografice), considerăm că opinia marelui istoric Nicolae Iorga este discutabilă.

Astfel, din punctul nostru de vedere, în spațiul românesc există doar trei mari arii/regiuni etnografice distincte în ceea ce privește

⁵⁷ *Ibidem*, p. 494.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 495.

⁶¹ *Ibidem*, p. 488.

trăsăturile majore ale costumului nostru popular. Ca atare, întinderea acestora trebuie să țină seama doar de arealul de răspândire al fotei, pestelcii și al vâlnicului din costumul popular femeiesc, căci femeile au fost și sunt cele care făceau hainele lor, ale bărbaților și ale copiilor lor, dar și de lungimea cămășii și forma nădragilor bărbătești. Granițele lor nu sunt însă fixe, căci românii din aceste zone etnografice s-au mutat dintr-o regiune în alta, s-au căsătorit între ei și au împrumutat anumite piese de costum de la frații lor, când le considerau mai frumoase și mai practice.

Așadar, considerăm că cea dintâi arie etnografică majoră o constituie regiunile în care *pestelca* și *zadia* (indiferent dacă este vorba de ambele piese, pentru față și spate, sau doar de șorț) reprezintă elementul principal al pieselor de îmbrăcăminte femeiești. Se poate lesne observa că aceste piese pot fi întâlnite în special pe teritoriul provinciilor romane Dacia (care corespunde, în linii mari, cu teritoriul Ardealului, Banatului și Olteniei), în Moesia (adică în nordul Bulgariei; nordul și centrul Serbiei, sudul Moldovei și al Basarabiei și, poate – dacă nu este vorba de roire sau de imitație – de teritoriul Munteniei, încadrat temporar în această provincie romană), Tracia (sudul Bulgariei și Turcia Europeană) și pe cea mai mare parte a Illyricum-ului (adică în Croația, Albania, Kosovo, Bosnia-Herțegovina și în sudul Serbiei). Prin imitație și uneori, poate, prin roirea unor familii, această piesă de port popular a fost preluată și de unele zone din Maramureș, Oaș⁶² și Crișana. Că în acest caz este vorba de o influență romană extrem de puternică o ilustrează faptul că asemenea zavelci fac parte din costumul popular feminin din Bulgaria, Serbia, Croația, Bosnia-Herțegovina, Albania, Kosovo și Turcia (atât în partea europeană, cât și în zona apuseană a Asiei Mici, unde locuiau tracii) și chiar în Spania. De altfel, s-a observat că și costumul femeiesc din satele mureșene se încadrează în tipul de costum cu catrințe, ce este croită în foi dreptunghiulare, mai largi sau mai înguste, numite zadii, care se întinde din Maramureș până la Dunăre⁶³.

A doua arie etnografică majoră o reprezintă zona Crișana, Sătmar, Oaș⁶⁴ și Maramureș, Transcarpatia și estul Ungariei, unde

⁶² Tancred Bănățeanu, *Portul popular din Țara Oașului*, București, Editura de Stat pentru literatură și Artă, 1955, fig. 1, 2, 8, 12, 13, 15, 16, 20, 21, 22, 32, 35, 36.

⁶³ Maria Borzan, Roxana-Maria Man, *art. cit.*, p. 8.

⁶⁴ Tipul vechi de cămașă bărbătească „este acela foarte scurt, cu mâneci largi și cu ornamente cusute pe umeri”. Tancred Bănățeanu, *op. cit.*, p. 17.

cămașă bărbătească este scurtă până în șolduri, acoperă doar partea superioară a șoldului și este purtată peste cioareci, fiind încinsă cu curea⁶⁵, iar gacii sunt largi⁶⁶, deosebindu-se fundamental de țăarii și cămașile bărbățești din Moldova, Muntenia, Oltenia și Ardeal. Această cămașă din nord-vestul României se deosebește de vechea cămașă bărbătească tracică prin lungime, asemănându-se, din acest punct de vedere, mai mult cu o cămașă premodernă central europeană. Totuși, s-a observat că unele metope ale monumentului de la Adamclisi înfățișează și bărbați netuși, ce poartă o cămașă scurtă, legată cu curea, care au fost identificați drept tribul tracic al moesilor⁶⁷. Este posibil ca această trăsătură vestimentară a cămășii bărbățești din Partium să fie una târzie, medievală, căci această zonă n-a făcut parte din voievodatul Transilvaniei, fiind influențată mai mult de moda maghiară, aspect ce a fost deosebit de evident în perioada Dualismului⁶⁸. Apoi, nu este exclus ca această renunțare la poalele cămășii bărbățești să fi avut și rațiuni practice, căci o cămașă fără poale este mai practică pentru bărbații care lucrează⁶⁹ sau umblă călare. În același timp, în această zonă se poate observa că portul popular femeiesc a fost puternic influențat de costumul popular din Imperiul Roman, fiind compus din ie cu poale, peste care se punea o

⁶⁵ Nicolae Dunăre, *Portul popular din Bihor*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1957, p. 23.

⁶⁶ Totuși, în Bihor, alături de gacii scurți și lați, se mai poartă și țăarii lungi. *Ibidem*, p. 24-25.

⁶⁷ A. Furtwängler, *Das Tropaion von Adamklissi und provinzialrömische Kunst*, München, 1903, p. 495, *apud* Florea Bobu Florescu, *op. cit.*, p. 37.

⁶⁸ Astfel, s-a observat că hainele din Bihor au croiul ca și cele din Câmpia Aradului, Zarand și Sălaj, și se caracterizează printr-o înrăurire mai mare din partea portului maghiar, aspect care a fost pus doar pe seama relațiilor economice mai intense, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, între populația meșteșugărească a Munților Apuseni, pe de o parte, și Câmpia Aradului și estul Câmpiei Ungariei, pe de altă parte. Cf. Nicolae Dunăre, *op. cit.*, p. 25. Ca atare, în această perioadă, în portul bărbătesc din Bihor a pătruns și s-a dezvoltat moda maghiară a gacilor lați. *Ibidem*, p. 28.

⁶⁹ „Tipul de costum din Oaș, în special cel bărbătesc, este specific populațiilor crescătoare de vite mari din această parte a Europei”. Tancred Bănățeanu, *op. cit.*, p. 13.

Apoi, s-a observat că în croiul portului bărbătesc din Bihor s-a ținut seama de ocupațiile de păstori și de crescători de vite, de muncitori la pădure și de mineri a localnicilor, dar și de condițiile climaterice în care își desfășoară activitatea acești munteni. Nicolae Dunăre, *op. cit.*, p. 26.

pestelcă⁷⁰, fiind asemănător ca structură cu cel din Ardeal și Banat. Acest lucru pare firesc, căci zona din vestul și nordul provinciei Dacia, care corespunde, în general, cu teritoriul uniunii tribale a dacilor mari⁷¹, pare să fi fost pacificată complet după înfrângerea regatului dac⁷² și nu există absolut nici un indiciu care să sugereze că dacii mari ar fi atacat vreodată provincia Dacia⁷³. Ca atare, presupunem că aceste relații pașnice au contribuit într-o măsură semnificativă la adoptarea de către femeile dacilor liberi (care locuiau pe teritoriul Crișanei și al Maramureșului actual) a unor piese ale costumului femeiesc din Imperiul Roman, modă care influența în acea vreme și portul traco-daco-geților cucerțiți de Roma. În același timp, nu excludem nici posibilitatea ca răspândirea *pestelcii* și a *zadieii* în anumite zone etnografice din aceste locuri să fie rezultatul roirii unor locuitori, după Retrăgerea Aureliană, din fosta provincie Dacia în zonele din vecinătatea ei apuseană și septentrională.

În sfârșit, cea de-a treia zonă etnografică majoră acoperă versanții răsăriteni și culmile Carpaților Orientali (cuprinzând teritoriul celei mai mari părți a Moldovei medievale, Pocuția, Transnistria, părți

⁷⁰ Abia la mijlocul secolului trecut, în Bihor, doar femeile bătrâne din grupul de la sate Măgura-Pietroasa mai purtau cămășile lungi, „cu poale”. Nicolae Dunăre, *op. cit.*, p. 12.

Acest tip de ie tracică a fost înlocuită cu „spătoiul rumânesc” (care, prin structură morfologică și stil decorativ, relevă legătura Bihorului cu Țara Moților, dar și cu centrul și estul Zarandului; este o cămașă scurtă până în talie, făcută numai din pânză de casă, și are un guler mic sub forma unei bentițe brodate cu dibăcie aplicată pe încrețitura „laților” la gât, iar la mânecă are un volănaș, „fodră”, cu brăuleț și dantelă) și cu „spătoiul cu guler răsânt” (care, fiind încrețit din jolj sau din dantelă, unește acest ținut cu vestul Zarandului, cu estul Câmpiei Aradului și cu subzona Codrenilor). La aceste tipuri de spătoaie, bihorencele atașează astăzi trei tipuri de poale ca piese distincte de port popular: „poale pă lați”, „poale adăugate” și „poale cu fodră”. Oricum, poalele pe lați „au ceva mai mult de un secol” de când au fost introduse ca piesă a costumului popular. *Ibidem*, p. 14-16.

⁷¹ Aceștia locuiau în zona Crișanei, în Maramureș și până în Slovacia. Constantin C. Petolescu, *Dacia. Un mileniu de istorie*, București, Editura Academiei Române, 2010, p. 292-293.

⁷² Astfel, așezările fortificate și-au încetat complet activitatea, iar așezările dacilor liberi de aici au coborât în zona colinară și în cea de câmpie. *Ibidem*, p. 293.

⁷³ *Ibidem*, p. 292-296.

Or, atacurile geto-dacilor asupra Imperiului Roman din vremea împăratului Antonius Pius au avut loc la granița de sud-est a Daciei Romane, în zona Munteniei și în sudul Dobrogei (*ibidem*, p. 295), unde era uniunea tribală a costobocilor și apoi, a carpilelor, aceștia fiind singurii care au pricinuit în mod constant neajunsuri militare Imperiului Roman.

din secuime și din zona județului Mureș, dar și anumite zone din Năsăud), precum și ambele versante ale Munților Făgăraș (cu Țara Oltului și nordul Munteniei), în care predomină fota/prijoarea/catrința. Totodată, această fotă poate fi întâlnită izolat și în costumul femeiesc din unele zone montane ale Dalmației și Macedoniei (fig. 19 și 20). Ilustrarea ei pe metopele monumentului de la Adamclisi⁷⁴ și pe Columnă, dar și răspândirea ei generalizată pe teritoriul uniunii tribale dominate de costoboci și capi, sunt dovezi consistente pentru originea tracică a acestei piese din costumul popular al femeilor geto-dace. De altfel, tocmai faptul că această fotă s-a păstrat compact numai pe teritoriul uniunilor tribale dominate de costoboci și capi, cei mai aprigi adversari ai Romei, care au tulburat de atâtea ori hotarele Imperiului⁷⁵, pare să sugereze că păstrarea ei până în zilele noastre a fost o formă de respingere a oricărei imitații după piesele costumului femeiesc roman.

În ceea ce privește piesa de port popular cunoscută sub numele de *vâlnic*, etimologia sa din slava veche⁷⁶ (căci sufixul *-nic* este specific doar idiomurilor slave, ceea ce înlătură orice presupusă etimologie bulgărească⁷⁷), pare să indice că avem de-a face cu păstrarea unei piese de port popular din vremea migrației slavilor, mai ales că și răspândirea sa este specifică doar anumitor sate sau grupuri de sate din Moldova, Muntenia și Oltenia (îndeosebi în județul Mehedinți), precum și din Serbia sau Bulgaria. În plus, în spațiul românesc, această piesă de port popular poate determina trăsături specifice doar pentru anumite zone și subzone etnografice, bine individualizate, fără a se putea constata o continuitate a acestei piese de port de la o zonă etnografică la alta, așa încât, pe baza ei, să putem contura o arie etnografică majoră.

În același timp, aceste arii etnografice românești majore nu au margini clar delimitate, ci se întrepătrund și chiar, în anumite subzone

⁷⁴ Florea Bobu Florescu, *op. cit.*, p. 74; v. și ilustrațiile de la p. 67-68, fig. 34-35.

⁷⁵ Constantin C. Petolescu, *op. cit.*, p. 295 și 297-305.

⁷⁶ A fost pus în legătură vsl. *vlūninū*, «de val», derivat din *vlūna*, «val», adică „încrețită”, și cu vsl. **vlūnikū*, derivat din *vlūnienū* «de lînă», *vlūna* «lînă» [August Scriban, *Dicționarul limbii românești (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)*, Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939, p. 1413, *sub voce: vîlnic*].

⁷⁷ Cf. August Scriban, *Dicționarul limbii românești*, 1939, p. 1413, *sub voce: vîlnic*; *Dicționarul limbii române moderne*, coord.: Dimitrie Macrea, București, Editura Academiei RPR, 1958, p. 935, *sub voce: vîlnic*; *Dicționarul explicativ al limbii române*, coord.: Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche, ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 1998, p. 1151, *sub voce: vîlnic*.

etnografice, se pot suprapune la un moment dat, ca urmare a mișcărilor demografice și a imitației. De altfel, chiar și astăzi costumele populare românești nu sunt statice, ci evoluează continuu, prin adoptarea unor elemente socotite „la modă”, care erau/sunt purtate de elita socială și economică. Astfel, tipurile de țesătură din care s-au confecționat hainele populare s-au schimbat mereu. Apoi, de-a lungul timpului, în fiecare regiune, au fost adoptate o serie de accesorii, precum: paftalele, pânzătura, pieptarul sau pălăriile cu gang (în Evul Mediu); marama de borangic, tulpanul, salba, cizmele și papucii în timpul dominației otomane ori baticul mare cu franjuri (numit *hobât* – pl. *hobiti* – în Bucovina) și ochelarii, în perioada contemporană. În același timp, alte piese ale costumului popular dispar, chiar dacă adeseori ele sunt extrem de vechi și de prețioase, precum pânzătura, pieptarul din Bucovina sau opincile⁷⁸. De fapt, tocmai din acest motiv, N. Iorga afirma că portul popular este doar „al nostru și numai al nostru și nici măcar al strămoșilor care purtau alt nume”⁷⁹.

Cu toate acestea, peste tot unde se mai pot vedea cămașa și ia țărănească de cânepă cu poale, altița, năframa (în special cea înnodată la spate, cum este reprezentată pe Columnă), catrința și pestelca țesute în război, brâul, sumanul, cojocul, cușma, ițarii, opincile sau obiele, avem români deznaționalizați. Interesant este că arealul în care se pot întâlni aceste piese de port popular este doar fostul spațiul tracic (de la Pripet și Carpații Păduroși până la Marea Egee și în partea apuseană a Asiei Mici, și de la Dunărea Mijlocie și Moravia până la Bug) și pe, teritoriul fostei Uniuni Sovietice, unde au fost deportați numeroși conaționali din Basarabia și Nordul Bucovinei. Ca urmare a unor emigrări sau a unor colonizări ale tracilor, ocazional, asemenea piese de port popular tracic mai pot fi descoperite și în interiorul Asiei Mici sau în peninsula Sinai. De altfel, în 1892, Theodor Burada a descoperit în nouă sate din Bithinia urmașii aromânilor care au emigrat din Macedonia în Asia Mică în timpul împăratului Andronic Paleologul (1282-1358)⁸⁰, ce erau numiți pisticoși. Aceștia numărau peste 5000 de indivizi și deși vorbeau grecește, au fost

⁷⁸ Acestea din urmă, par, totuși, să reînvie în ultima perioadă, căci unii meșteri populari fac din nou opinci, care sunt purtate cu mândrie de tineri.

⁷⁹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 483.

⁸⁰ Vezi scrierea *O călătorie la românii din Bithinia*, Iași, 1893, *apud* T(h)eodor T. Burada, *Amintiri de călătorie* [XIV *Cum am fost trântit de vânt în drumul meu, de la Albona la portul Rabaz din Istria*; XV *Cum am fost oprit în Roma de a arăta cauza desnaționalizării vlahilor (românilor) din Istria*; XVI *Cum am susținut că Pisticoșii din Bithinia (Asia Mică) sânt de origine valacă*], în „Arhiva. Organul Societății Științifice și Literare din Iași”, an XX (1909), nr. 3 (mart.), p. 121, nota 2.

identificați ca aromâni după port, tradițiuni și obiceiuri, toate diferite de cele ale grecilor din satele dimprejurul lor, dar și prin faptul că ei aveau un mare număr de cuvinte de origine latină în limba lor⁸¹.

Alți urmași ai românilor asimilați sunt mai multe grupuri de maghiari și rusini din Transcarpatia⁸², gorallii din Carpații Nordici sau vlahii din Moravia, căci toți aceștia au port ardelenesc. Apoi, portul popular al huțulilor din raioanele Teceu și Rahău (Transcarpatia) este aidoma costumului popular maramureșean, în vreme ce huțulii din Pocuția și Bucovina au costumul identic cu portul popular din Bucovina. Firește, toți aceștia au și piese vestimentare ucrainene, care s-au impus îndeosebi în perioada sovietică, prin mass-media. Aceeași situație se întâlnește și în Ungaria, Serbia, Croația sau Bulgaria!

Prin urmare, istoricii și etnologii români sunt unanim de acord că obârșiile costumului popular românesc sunt dacice/tracice. Însă, până acum, aceștia au studiat costumul popular românesc strict din perspectiva convingerii că doar românii sunt urmașii tracilor și romanilor, fără o analiză comparativă a tuturor costumelor populare din fostul spațiu tragic și al costumelor popoarelor formate pe teritoriul Imperiului Roman. Ca atare, s-a scăpat din vedere că, încă de la cucerirea Daciei, portul popular al daco-romanilor și al românilor a fost influențat masiv de către costumul civil și cel militar roman, precum șorțul și altița de pe iile femeilor sau costumul călușarilor. Or, această influență romană a făcut ca portul popular dintr-o mare parte a spațiului tragic (provinciile Tracia, Moesia, Dacia și Illyricum) să dobândească anumite trăsături distincte de zonele etnografice specifice dacilor liberi.

De asemenea, se observă că și pe teritoriul dacilor rămași în afara Imperiului Roman există alte două zone etnografice majore. Astfel, în nord-vestul provinciei Dacia, s-a format o arie etnografică distinctă, care este caracterizată prin cămașa scurtă și ițarii largi ai bărbaților, în vreme ce costumul popular femeiesc a fost puternic influențat de costumul popular din Imperiul Roman. În schimb, cea de-a treia zonă etnografică majoră este extrem de conservatoare, căci a păstrat structura arhaică a costumului bărbătesc și femeiesc al dacilor așa cum acesta este ilustrat pe Columna lui Traian și pe Monumentul de la Adamclisi. Această arie etnografică

⁸¹ *Ibidem*, p. 121.

⁸² Astfel, s-a constatat că Țara Oașului prezintă o serie de identități etnografice cu populația ruteană și maghiară din Transcarpatia, „identități clar manifestate și în portul acestei regiuni” (Tancred Bănățeanu, *op. cit.*, p. 6) și că zona etnografică Ugpocea are un port similar cu cel oșenesc (*ibidem*, p. 20).

distinctă corespunde, aproximativ, zonelor montane ale Carpaților Orientali și Meridionali, precum și celei mai mari părți a teritoriului Moldovei, din Pocuția până în sudul Basarabiei.

Totodată, în toate aceste zone etnografice, dar și la sud de Dunăre poate fi întâlnită sporadic (discontinuu pe teritoriul României) și o piesă de port popular ce poate fi atribuită migrației slavilor în această parte a Europei.

ILUSTRĂȚII

Fig. 1. Statuie de dac
(Muzele Capitoline, Roma)

Fig. 2. Statuie de dac. Detaliu
(Muzele Capitoline, Roma)

Fig. 3. Metopă de la Adamclisi.
Prizonier dac care poartă ȋtari cu crețuri
dispuse oblic⁸³

⁸³ *Apud* Florea Bobu Florescu, *op. cit.*, fig. 28.

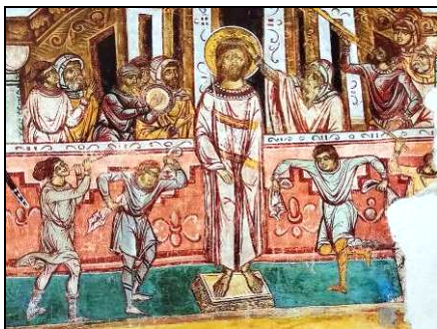

Fig. 4. Mănăstirea Humor, *Batjocorirea lui Hristos*. Detaliu: cei doi dansatori poartă ițari cu crețuri dispuse oblic⁸⁴

Fig. 5. Mănăstirea Voronet, *Viața Sfântului Ioan cel Nou la Suceava*. Fresce exterioare, deasupra ușii sudice. Tătarii au nădragii legați sub genunchi (ce pot fi interpretați ca având „crețuri dispuse oblic”?), probabil pentru a le crește viteza cu care aceștia călăreau

Fig. 6. Piatra funerară din secolul I d.Hr. a centurionului Marcus Favonius Facilis din Colchester⁸⁵. Se observă cureaua care susține, pe cele două șolduri, tecile pentru sabie și pentru pumnal, precum și fâșiile de piele de la poalele platoșei

Fig. 7. Roma, Musei Mercati Traiani, fragment dintr-o statuie de ofițer roman, descoperit în Forul lui Traian

⁸⁴ *Apud album Suceava Sacră*, p. 49.

⁸⁵ *Apud Adrian Goldsworthy, The Complete Roman Army*, p. 71.

Fig. 8. Frescă ce o reprezintă pe Casandra, purtând o tunică brodată, ce conține și altiță; pictură din jurul anului 20 aChr.⁸⁶

Fig. 9. Roma, via Latina, mormântul lui Patron, procesiune funebră, în care Apollonios poartă o tunică brodată cu altiță; frescă din Epoca lui Augustus⁸⁷

Fig. 10. Napoli, Muzeul Arheologic Național, Procesiune a servitorilor, frescă din secolele III-IV dChr, descoperită în Roma, zona Celio. Servitorul care duce băutura poartă tunică brodată, ce cuprinde și altiță⁸⁸

Fig. 11. Tunica cu ornament dionisiac, probabil secolul al V-lea, despre care se spune că ar fi din Panopolis (Akhmim, Egipt). Muzeul Metropolitan de Artă⁸⁹

⁸⁶ Apud Ida Baldassarre, Angela Pontrandolfo, Agnes Rouveret, Monica Salvadori, *op. cit.*, p. 124; pentru datare, v. și *ibidem*, p. 119.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 171; pentru datare, v. și *ibidem*, p. 166 și p. 172.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 363.

⁸⁹ Apud *Guide to Byzantine Art*, p. XVI.

Fig. 12. Biserica „Tăierea Capului Sfântului Ioan Botezătorul” din Arbore, pronaos, tabloul votiv din nișa aflată în interiorul baldachinului mormântului ctitorului. Iuliana, soția lui Luca Arbore, poartă cămașă cu altiță

Fig. 13. Mănăstirea Bârsana, Muzeu, Nașterea Precistei, icoană din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, atribuită lui Alexandru Pomehalschi zugrav. Sfânta Ana e îmbrăcată în costum național, cu bundiță și maramă, piese de port popular care se văd și la celelalte femei care au asistat la nașterea Precuratei

Fig. 14⁹⁰. Costum de femeie măritată, din satul Asparuhovo (Cenghe), sfârșitul secolului al XIX – începutul secolului al XX-lea, purtând maramă cu pui, șorț și brâu

Fig. 15. Costum de femeie din satul Golița, începutul secolului al XX-lea, purtând maramă cu ciucuri, șorț și brâu

⁹⁰ Fig. 14-19: imagini de la Muzeul de Etnografie din Varna.

Fig. 16. Costum de femeie, din satul Pınarhisar (Bunar Hisar), estul Traciei, purtând șorț

Fig. 17. Costum femeiesc de iarnă, din satul Mandar, Asia Mică, purtând basma și șorț

Fig. 18. Costum femeiesc de vară, din satul Hodja Bunar, Asia Mică, purtând maramă și șorț

Fig. 19. Costum de femeie, cu ie și fotă, din regiunea Prilep, Macedonia

Fig. 20. Țărancă în ie cu altiță și fotă din zona canalului orașului croat Zadar (în română și italiană, orașul Zara)⁹¹

Fig. 21. Aromâncă din Vërtop (Vërtop), Albania⁹²

Fig. 22. Costume populare femeiești din Kosovo⁹³

Fig. 23. Costume populare din Croația⁹⁴

⁹¹ Apud Alberto Fortis, *Travels Into Dalmatia, Containing General Observations on the Natural History of that Country and the Neighboring Islands; the Natural Productions, Arts, Manners and Customs of the Inhabitants*, London, Printed for J. Robson, 1778, pl. de după p. 6.

⁹² <https://orientalreview.org/2018/05/18/the-balkan-vlachs-ii>, accesat la data de 19.X.2022.

⁹³ <https://ro.pinterest.com/pin/122230577377907110>, accesat la data de 19.X.2022.

⁹⁴ <http://folkcostume.blogspot.com/2013/10/overview-of-croatian-costume-part-3.html>, accesat la data de 19.X.2022.